

**ЗАХОДИ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ**

Джу́жа О. М.

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник відділу організації
наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Тичина Д. М.

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

У місцях несвободи міститься значна кількість засуджених, які не можуть самостійно захищати свої права та законні інтереси від свавілля представників різних угруповань негативної спрямованості. У цій ситуації проблема забезпечення захисту засуджених має знаходити законне вирішення у кожній установі виконання покарань (УВП) за активної взаємодії всіх суб'єктів пенітенціарної профілактики. Звідси завдання віктимологічного запобігання в УВП зводяться до наступного: а) робота над підвищенням можливості потенційних потерпілих до опору злочинцю; б) усунення типових віктимно небезпечних ситуацій, які значно підвищують можливість засуджених і персоналу стати жертвами насильницьких злочинів; в) своєчасне виявлення з урахуванням раніше зазначених характеристик потенційних жертв – аутоагресивної поведінки; г) здійснення повного комплексу віктимологічних заходів щодо забезпечення їхньої безпеки.

Встановлення потенційних потерпілих в умовах УВП викликає певні труднощі, оскільки багато з них особливо ті, хто вже постраждав від злочинних посягань, уникає звернення за допомогою до адміністрації УВП через острах розправи з боку інших засуджених та відсутність віри в те, що адміністрація може забезпечити їх безпеку.

Правовими засадами запобігання віктимізації засуджених в УВП виступають: а) норми Конституції України (ст. 3, 21, 24, 63) [1]; б) Кримінально-виконавчий кодекс України (ст. 1, 5, 7, 10, 104) [2]; в) Кримінальний процесуальний України (ст. 2, 42, 56, 214, 220) [3]; г) закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які є учасниками кримінального судочинства» [4]; д) підзаконні нормативно-правові акти.

Відповідно до буквального змісту ст. 10 КВК України, можна виділити такі форми забезпечення права засуджених на особисту безпеку: а) переведення засуджених у безпечне місце; б) здійснення інших заходів щодо усунення небезпеки; в) вирішення питання про місце подальшого відбування засудженими покарання; г) забезпечення безпеки засуджених у зв'язку з їх участю в кримінальному провадженні [2].

Щодо змісту першої форми – переведення засуджених у безпечне місце, то, як показали результати дослідження, при її реалізації на практиці виникає низка проблем через неврегульованість нормативно-правовими актами України багатьох суттєвих моментів. Зокрема, у ч. 2 ст. 10 КВК України зазначено, що адміністрація УВП уживає заходів для переведення засудженого в безпечне місце, проте ні на законодавчому, ні на відомчому рівнях поняття «безпечне місце» не сформульовано. А це, у свою чергу, знижує ефективність діяльності персоналу УВП з виконання цього завдання та зменшує можливість забезпечення безпечних умов життєдіяльності засуджених у місцях несвободи. Водночас, відповідно до буквального змісту п. 89 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, то до безпечних місць в УВП слід віднести: окрему камеру, СІЗО та карцеру [5].

Не менше неврегульованих питань характерно і для іншої форми забезпечення права засуджених на особисту безпеку, що зазначена в ст. 10 КВК України, а саме – щодо здійснення інших заходів для усунення небезпеки. Так, донині на рівні жодного закону чи іншого нормативно-правового акта, включаючи ДКВС, не визначено такі заходи, а це, у свою чергу, посилює суб'єктивні засади під час прийняття рішення з цього питання персоналом місця несвободи та інколи призводить до свавілля, службової недбалості та інших протиправних діянь цими особами [6].

Ще однією проблемою є забезпечення особистої безпеки засуджених шляхом їх переведення в іншу УВП. Зміст її полягає в тому, що в нормативно-правових актах, які регулюють порядок переведення засуджених з однієї до іншої колонії, існує низка суперечностей і прогалин. Це стосується, насамперед, переліку виняткових обставин, які перешкоджають подальшому перебуванню засудженого у виправній чи виховній колонії. На законодавчому рівні це питання не вирішено. Зокрема, у ч. 2 ст. 93 КВК України «Відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії» законодавцем

ужито термін «у виняткових випадках», допускається переведення засудженого в іншу колонію, але не надано роз'яснення цих випадків.

Певні особливості, проблеми та дискусійні моменти має й інша, зазначена в ст. 10 КВК України, форма забезпечення права засуджених на особисту безпеку – забезпечення такого права у зв'язку з їх участю у кримінальному провадженні (гл. 3 КПК України). У КПК України лише фрагментарно, без будь-яких приміток ідеться про право на забезпечення особистої безпеки окремих учасників кримінального провадження: підозрюваного, обвинуваченого (п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК); виправданого та засудженого (ч. 3 ст. 43 КПК); законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ч. 5 ст. 44 КПК) та ін. [3]. Крім цього, у зв'язку з прийняттям нового КПК, потребують суттєвого доопрацювання положення Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [4].

Спеціальні віктимологічні заходи запобігання має бути спрямовано на виявлення й усунення (нейтралізацію) причин та умов, які безпосередньо впливають на віктимізацію особи або певних соціальних груп в місцях несвободи, а також на недопущення (відвернення, припинення) реалізації їх віктимних властивостей.

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання віктимізації засуджених в місцях несвободи – це спрогнозована та спланована діяльність персоналу місць несвободи спільно з іншими суб'єктами профілактики кримінальних правопорушень, що передбачає безпосереднє виявлення осіб, які через свою поведінку чи сукупність особистісних рис, з найбільшою імовірністю можуть стати жертвами кримінальних правопорушень, та організацію відносно них заходів виховання, навчання, забезпечення особистої безпеки [7; 8].

Об'єктами такого запобігання є:

а) поведінка та спосіб життя осіб з високою віктимністю (так звані «авторитети» злочинного середовища; засуджені з найнижчим соціальним статусом; особи, які стали на шлях виправлення або довели своє виправлення; засуджені, котрі співпрацюють з адміністрацією місця несвободи; психопати; засуджені, які перебувають на профілактичному обліку в місцях несвободи; персонал місця несвободи та інші особи, задіяні в процес виконання покарань);

б) особистісні соціальні та психофізичні особливості індивідів, які перетворюють їх у кримінально уразливих в умовах місць несвободи (хронічні алкоголіки, наркомани, інваліди, неодноразово засуджені тощо);

в) несприятливі умови оточуючого засудженого середовища в місцях несвободи і СІЗО та життєвого укладу, у яких виникає та проявляється його підвищена віктимність.

Зниження рівня віктимізації засуджених досягається шляхом:

– виключення практики залучення засуджених (незалежно від характеристики їх поведінки) до здійснення заходів «виховного впливу» на інших засуджених. Подібні факти є одним із серйозних приводів до вчинення насильницьких злочинів;

– усунення факторів публічного обговорення чи критики членів неформальних груп, що займають полярні статуси. Зазвичай ініціатором таких обговорень є не засуджені, а представники адміністрації. У такій ситуації основна частина засуджених виправдовують протиправну поведінку особи, що обговорюється. Це посилює негативне ставлення не тільки до особи, яка звернулася за допомогою до адміністрації, а й до всієї системи виховно-профілактичного впливу;

– створення однакових умов для різностатусних засуджених у всіх сферах їх життєдіяльності, що дозволяє послабити вплив неформальних лідерів;

– забезпечення адекватної правової реакції на будь-які форми протиправної активності засуджених для створення реальної захищеності особи в умовах УВП;

– надання підтримки засудженим, які відбувають покарання у місцях несвободи вперше (у 75% таких засуджених відбувалися конфлікти у перші місяці їх перебування в УВП);

– блокування неформальних зв'язків новоприбулих засуджених з негативно орієнтованою частиною тих, що відбувають покарання. Близько 90% засуджених в УВП входять до різних груп. Такі заходи дозволяють виключити можливості криміналізації даних контактів. Індивіди, які не визначили лінію своєї поведінки в початковий період перебування в УВП, можуть бути піддані неофіційним санкціям з боку малих груп різної спрямованості, які вимагають у новоприбулих роз'яснення своєї позиції, ставлення до оточуючих;

– нейтралізації діяльності груп негативної спрямованості за рахунок підтримки альтернативних форм внутрішньої організації, груп засуджених, позбавлених криміногенного забарвлення;

– диференціації засуджених у межах одного УВП, з урахуванням їх поведінки та спрямованості особи у процесі відбування покарання;

– запровадження реальної психолого-психіатричної, душпастирської допомоги засудженим.

Таким чином, діяльність щодо підвищення ефективності віктимологічного запобігання має здійснюватися за декількома напрямками:

– підбір персоналу місць несвободи, особливо на вільнонаймані посади, відстежуючи персональну відповідальність молодших інспекторів за недобросовісне ставлення до виконання службових обов'язків;

– запобігання проникненню заборонених предметів не повинна обмежуватися місцями несвободи;

– забезпечення надійної охорони об'єктів, ізоляції засуджених, здійснення нагляду на ними, проведення запобіжної роботи можливе лише при раціональному поєднанні та використанні людського фактора із застосуванням широкого спектру апробованих інженерно-технічних засобів.

Проведення персоналом місць несвободи заходів щодо нейтралізації деструктивних протиріч кримінального покарання у вигляді позбавлення волі дозволить створити необхідні умови для ефективної реалізації призначеного судом покарання, суттєвого зниження віктимного потенціалу системи виконання покарань України.

Література:

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон від 11 лип. 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон від 23 груд. 1993 р. № 3782-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>
5. Колб І. О. Форми та засоби забезпечення права засуджених до позбавлення волі на особисту безпеку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 2 (81). С. 76–82.
6. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В. А. Бадира, А. П. Гель, І. С. Яковець та ін. ; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків : Права людини, 2009. 368 с.
7. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
8. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.